

NEW JUNGIAN
ISRAELI ASSOCIATION

עמותה יונגיאנית
ישראלית חדשה (ע"ר)

דף הבית

אשה ונשיות באגדות

הנשי באגדות – מארי-לואיז פון פרנץ – מאנגלית אמיר צוקרמן – הוצאת הקבוץ המאוחד. סדרת איש/אשה. עריכה מדעית תמר קרון. 2005. 175 ע'.

רות נצר

הפסיכולוג ק.ג. יונג אמר בזכרונותיו שלמד רבות על נפש האדם דווקא מהמטופלות והתלמידות שלו. הוא הכיר שהנשים קרובות לנפש ולמעמקיה יותר מאשר הגברים. מארי-לואיז פון פרנץ (1915-1998) היתה אחת מתלמידותיו האלה, שהעמיקה לחקור ולפתח את רעיונותיו של יונג. מגיל שמונה עשרה היא היתה מטופלת שלו ואחר כך תלמידה וקולגה שלו ומורה חכמה ומבריקה שכתבה ספרים רבים. אחדים מהם על אגדות, ואחרים על חלומות, מיתוסים, מושג הזמן והסינכרוניות, על ארכיטיפ המוות, על האלכימיה ועוד. כמו יונג היא חיתה בשווייץ והספר שלפנינו הוא ספרה הראשון שמתורגם לעברית. ההכרה שמיתוסים ואגדות הם ספורים קדומים בהם הנפש מתארת את תהליכיה שלה עצמה, עומדת בתשתית ההכרה בקיומו של לא-מודע קולקטיבי. כדי ללמוד את עצמנו יש לפענח את שפת הסמל של הספור הקדום. פון פרנץ מביאה בספר שבע אגדות על ילדות-נערות מעמים שונים – רוסי, גרמני, סקנדינבי, אסקימוסי, אירי, אוסטרי - ומבארת אותן. היא טווה את רשת הפענוח בשיטתיות ומעניקה לנו צפנים להבנת האגדות ויותר מכך, להבנת עצמנו. דבריה משולבים בדוגמאות ממטופלותיה וחלומותיהן, כשהדילמות והמוטיבים העולים בחלומות מהדהדים את אלו של האגדות, כך שהבנת המסע שהגבורה עוברת באגדה, והקשיים והפתרונות שהאגדה מציעה אמורים לסייע להבנת מציאות החיים העכשוית של נשים בנות זמננו.

הספר נכתב על ידי תלמידיה, שרשמו בשעוריה את דבריה ואת תשובותיה לשאלות תלמידים, שלעתים

מסיטות את מהלך הרצאת הדברים לנושאים אחרים. אבל בכל הנושאים שפון פרנץ נוגעת בהם, היא מעניקה לנו מהידע הגדוש שלה וחכמתה המקורית, ומפזרת בספר שפע של מתנות-בונוס קטנות לקורא. הספר מרחיב את הדעת ואת הבנת הנפש בפרישת רוחב ואורך אסוציאטיבית, כי פון פרנץ עוסקת לא רק במוטיב הנשי אלא במוטיבים נוספים רבים באגדות, כמו למשל – המשמעות הסמלית של הטבע והחיות, משמעות השטן והרע בכלל. הדילמות של גבורות האגדות הן למעשה הדילמות של כל גבור במסע חייו: איך להתמודד עם ההורים, עם מכשולים בעולם ועם כוחות הלא-מודע בנפש. אחת הדילמות המרכזיות היא אם להשתהות, להמנע מלראות, מלשאול ומלפעול או לראות ולשאול ישירות, ולפעול מיידית.

מתוארים הצורך באינקובציה של המנעות מפעולה, שתיקה, בדידות או תרדמה, ודרכי ההתעוררות מהן, ולעומת אלה הצורך במסע ומאמץ אישי. הדילמות האלה שעומדות בפני כל יחיד במפגש עם כוחות הנפש או המציאות הן גם דילמות שעומדות בפני המטפל, ששואל מה חלקו בהנעת תהליכים אלה אצל המטופל. האם עליו להיות אקטיבי או פסיבי, לעודד מודעות או להמתין עד שזו תבשיל מעצמה.

התוצאה של רוחב היריעה היא העשרה של הקורא, אבל בו בזמן יש הרגשה של הליכה לאבוד בשפע הפרטים, ומצאתי עצמי מתקשה לסכם לעצמי מה המוטיבים המרכזיים ששייכים לכל אגדה, ומה התהליך שגבורות האגדה עוברות בסופו של דבר. כך שהספר מבחינתי חסר משהו בשיטתיות הדידקטית שלו, ואולי דווקא בשל כך מצאתי עצמי קוראת בו קריאה איטית ומפרה, כשאחרי שאני קוראת עמוד אני מהרהרת שעה, ומגלה את נגיעת התכנים שקראתי בחיי המקצועיים והאישיים.

הספר הזה עוסק בנשי באגדות. הכוונה לא רק לנפש האשה אלא ליסוד הנשי בנפש כל אחד מאתנו. התאוריה היונגיאנית (מתוך סימוכין מיתולוגיים וארכיטיפיים כלל-אנושיים, בכל התרבויות) מזהה את היסוד האמהי-נשי (בנפש כל גבר ואשה) עם העולם הלא-מודע, עם עמקי הנפש והנשמה, האי-רציונלי, הקרבה לטבע, לרגש ורגישות, לחושים, ולאינטואיטיבי, עם הכוליות הקוסמית, ובו בזמן עם הקשר לזולת. היסוד הגברי (בנפש כל גבר ואשה) מזהה עם התודעה הרציונלית, האובייקטיבית, המבחינה, ממיינת, מחליטה, חושבת, מתמקדת, מגדירה ומנסחת עובדות וחוקים, יוצרת גבולות, פורצת, ומוציאה לפועל את הפוטנציאל הפנימי. ליסוד הנשי בנפש הגבר, יונג קרא אנימה, ואילו ליסוד הגברי בנפש האשה הוא קרא אנימוס. הגבר והאשה נדרשים במהלך חייהם לפתח את הצד השני בנפשם, כדי ליצור בנפש כל אחד את החבור הפנימי הדיאלוגי, שהוא זה המאפשר גם את הדיאלוג עם בן המין השני בפועל.

ענינו של הספר הוא קודם כל הילדה והנערה, שבתוך נפשה מתרחשת דרמה בין היסודות הנשיים והגבריים שלה עצמה, שמושפעים מהבטים אלה בנפש אמה ואביה. המאבק המתמיד הוא בין הכוחות

ההוריים שדוחפים להתפתחות אבל גם מנסים לעכב אותה. כמובן שדרמה כזו מתרחשת גם בנפש הילד והנער, אלא שהספר הזה עוסק בהתפתחות האשה וגיבוש עצמיותה הנשית שהיא שונה מהעצמיות שהגבר אמור לפתח. פון פרנץ מראה לנו גם איך ניתן לפרש כל הבט בנפש הנערה גם כהבט נשי בנפש הנער. באופן כזה מוענקים לנו משקפי קריאה ביפוקליים למסע ההתפתחות הנפשי של מסע הגיבור כמו למסע הגיבורה.

ראוי לציין שהפסיכולוגיה היונגיאנית היתה הראשונה שגילתה מחדש את חשיבות האם והאשה בתרבות הפטריארכלית שזילזלה והדחיקה את חשיבותן. פון פרנץ מצטרפת לשורה של פסיכולוגיות יונגיאניות, שחיו בראשית ואמצע המאה העשרים, שתרמו להבנת נפש האשה, בראשן אמה יונג, ברברה האנה, טוני וולף, אסתר הרדינג ואירין קלרמונט דה קסטייחו. קדמו והקבילו להן הרעיונות של יונג עצמו, ותלמידו אריך נוימן. השבת ערכה האבוד של הנשיות בתרבות הפטריארכלית, התרחשה במידה רבה באמצעות גילוי מחדש של כוחן ומהותן של האלות הגדולות הקדומות, מתוך הבנה שאינן רק ספור מיתולוגי או עדות לעבר, אלא הן כוחות נפש קיימים תמיד בנפשנו, וההתכחשות והדחיה שלהן - כפי שהתרחשו בתרבות הפטריארכלית - הינן הרות אסון לא רק לאשה אלא לנפש האדם באשר היא ולחברה כולה. התרומה הגדולה של התאוריה היונגיאנית היא בהכרת ערכה המרכזי של הנשיות בנפש כל יחיד ובחברה. אין ספק שתאוריה זו תרמה מאד להתפתחות הפמיניזם והשבת הזכויות לנשים במאה הזו, כשעודדו את התפתחות היסוד הגברי באשה, ואת היסוד הלוחמני למימוש אישיותן, ובו בזמן אישרו מחדש את המלאות הרגשית והיצירתית הנשית.

ההשקפות הדתיות המודעות בארופה אינן נותנות ביטוי מספיק לעיקרון הנשי, וכפיצוי הנפש הקולקטבית הלא-מודעת מעלה אל פני השטח עושר של דמויות ארכיטיפיות נשיות. האגדות שרובן צומחות מתוך התרבות הנוצרית, מושתתות על תפיסת תרבות פטריארכלית שבה שולט האל המונותאיסטי או השילוש הגברי (הנוצרי) כשהאשה-אם - מריה - היא בדמות חד צדדית של חיובית-קדושה. הפיצול של הנצרות בין הטוב והרע (ישו היה רק טוב) מתקיים גם באגדות, כשלעומת נשים טובות ומלאכיות עולה הקטב הדמוני-שלילי של האשה בדמות המכשפה או הבאבא יאגה.

פון פרנץ היא בת זמנו וממשיכה-מעמיקה את דרכו של יונג ואינה חולקת עליו. כך גם בתפיסתה את הנשי. מיד עולה השאלה אם אפשר ללמוד על הנשי בנפש מתוך ספר שנכתב לפני שלושים שנה (ב-1972). הלא מאז זרמו מים רבים בתודעה העצמית של האנושות ושל התודעה הפמיניסטית. סימן השאלה הזה אכן

מטריד, ויש בספר משפטים רבים שמנסחים את מהות הנשי, שמעוררים לא רק הרמת גבה אלא התנגדות של ממש. בדברנו על ארכיטיפים כדגמי יסוד בנפש, צריך לזכור שבתחום הגדרת הנשי והגברי אנחנו מושפעים מארכיטיפים תלויי תרבות ולא מארכיטיפים שהם אמת אוביקטיבית מאז ומעולם. המבט הפטריארכלי - של פרויד ואפילו של יונג (!) - מקטין את ערכה ואת איכות החשיבה והתודעה של האשה. יונג אמנם העלה על נס את הקשר הבלתי אמצעי והאינטואיטיבי של האשה אל העולם הפנימי העשיר והלא-מודע שלה, ואת הרגישות שלה במערכות יחסים, אבל לא את יכולת החשיבה הרציונלית שלה. האשה שפון פרנץ מתארת (האם בנשים כאלה היא נתקלה בקליניקה שלה בתחילת ואמצע המאה העשרים?) היא אשה שמתקשה לשלוט על יצריה המיניים, בעוד "האנרגיה שמסוגל גבר להשקיע בתחומי עניין רוחניים יכולה לשאת אותו יחד עם גופו גם הלאה ממנו". היא מתארת את האשה כפועלת באינטואיציות ונשלטת על ידי רגשות ושחשיבתה סטראוטיפית, כשהיא עסוקה בגיבוב פרטים ללא מיומנות באנליזה-סינתזה אינטלקטואלית. זו אשה שיש לה 'דעות' יותר מאשר חשיבה עצמאית ושחשיבתה מעורפלת ("נשים אוהבות להיות מעורפלות אפילו בנוגע לקביעת פגישה". האמנם?). היא טוענת שנשים מיטיבות לשמש כמזכירות כי "הן אוספות חומרים והגבר האסיר תודה משתמש בהם, אך הן מוגבלות לאיסוף עבור הגבר ולעולם אינן יכולות להיות יצירתיות בעצמן". יתירה מזו, היא מייעצת לנשים בנוסח העצות של האמהות של פעם, לא להראות לגבר את יכלתן החשיבתית: "אפילו אם יש לאשה דבר מה בעל ערך לומר, אולי מוטב שתשמור את דעותיה לעצמה, או תבטא אותן רק בשיחות פרטיות, או כשתישאל". לא יאומן! לכל אלה היא גם מוצאת (לא תמיד!) "סימוכין" באגדות. יש להניח ש"דעות" כאלה של המחברת השפיעו על בחירתה אגדות מסוימות ולא אגדות אחרות, ואפילו גרסה מסוימת ולא גרסה אחרת. למשל, האגדה על היפהפיה הנרדמת מובאת כאן בגרסה שבה אחרי מאה שנים של תרדמה מתרחשת היקיצה מעצמה, ולא בגרסה שבה מופיע הנסיך שבמאמץ אקטיבי של חרבו מפלס דרך ומאפשר את היקיצה. ההבדל בין שתי הגרסאות הוא ההבדל בין ההמלצה או המסר של האגדה לפסיביות לעומת אקטיביות של הגיבורה. והרי אגדות לא רק משקפות אלא גם מעצבות את הארכיטיפים החברתיים.

מעניין לעקוב כיצד האגדות וגם המיתוסים, ולא רק בספר זה, אמנם מתואמות עם העמדה הדכאנית (של התרבות הפטריארכלית, של ההורים וגם של התאוריות הפסיכולוגיות המיושנות) אבל גם בפרוש - וזה העיקר - חותרות כנגדה. האגדות והמיתוסים מתארים מחד את השעבוד של האשה (והנשי בכלל) שפועל להקטנתה ומנסה להעניש, להמית, להרדים, לכלוא או לכשף אותה ולקצץ את ידיה או רגליה, ומאידך את הדרכים שעליה לנקוט, לעתים במסע אמיץ ומיוסר, כדי לגלות את כוחה שלה, להגאל - על ידי הגבר הקונקרטי ו/או הסמלי, או על ידי אשה/נשיות סמלית, ואז גם לגאול את הגבר. קריאה שמודעת למלכוד

התפיסה הנשית בספר הזה מאפשרת להתעשר מעומקיו הרבים שמחפים על כל זה.

אחרי כתיבת המאמר הזה מצאתי טענה דומה אצל שושנה פלמן, בספרה 'מה רוצה אשה'. פלמן מוצאת את ההתנגדות לסמכות הגברית-פטריארכלית בתוך הטקסטים שהיא קוראת ולא מחוץ להן (– שהיא קריאה פמיניסטית של מחאה כלפי הטקסטים –) ההתנגדות נוכחת, לטענתה, בפעולות נגד של הדמויות הנשיות לסמכות הגברית בתוך מסגרת הספור, או בניואנסים בשפתם של המספרים, וזאת גם כאשר המספרים נתפשים כמחזקים את הסדר החברתי הסקסיסטי.

הייתי מנסחת זאת כך – גם כאשר כותבי הטקסטים הקדומים הם גברים וגם כשהם נשים שהפנימו את העמדה הפטריארכלית – הרי שהלא מודע הקולקטיבי מבטא מחאתו על הזנחת היסוד הארכיטיפלי הנשי, והכוח הנשי מתקומם ושואף להגאל, ככוח חתרני כנגד התודעה הפטריארכלית. זה שובו של הנשי המודחק. ככל שהעמדה התודעתית השלטת מתנגדת לארכיטיפ הנשי – הוא מופיע יותר מתוך הלא-מודע ככוח דמוני מאיים שתוצאתו היתה ההיסטריה של שריפת המכשפות. הכוח הנשי ששואף להגאל ולהכיר בכוחו פורץ לטקסטים בניגוד לעמדה התודעתית של כותבי הטקסט. כך הדבר, לדעתי, גם במקרא. כשנוימן מדבר על הגבר שחייב לגאול את האנימה, את האשה הכלואה באגדות, הוא התכוון כנראה לא רק לכל גבר במסע חייו אלא גם לעמדה הגברית הפטריארכלית של התרבות בעידן הפטריארכלי.

העורכת המדעית תמר קרון, עורכת הסדרה איש/אשה של הקבוץ המאוחד הוסיפה מבוא, הערות ובעיקר מילון מושגים נרחב כמורה נבוכים לפסיכולוגיה היונגיאנית. כמה חבל שלספר החכם והנפלא הזה אין אינדקס ואף לא עמוד תוכן שמכוון את הקורא אל האגדות השונות.